

Instytut Historii PAN, Warszawa

MARIUSZ KULIK

*Polacy w armii rosyjskiej na Lubelszczyźnie na początku
I wojny światowej*

The Poles in the Russian army in Lubelszczyzna at the beginning of the First World War

Służba Polaków w armiach obcych w XIX i na początku XX w. w ostatnich latach znalazła się w obszarze zainteresowań wielu polskich i obcych badaczy. Prowadzone analizy pozwoliły w znaczący sposób poszerzyć obszary zainteresowań, a pojawiające się nowe opracowania i słowniki biograficzne wnoszą wiele nowych ustaleń. Badania te swym zakresem objęły przede wszystkim armie państw zaborczych, w tym także armię rosyjską. Dotychczasowe opracowania pozwoliły zweryfikować wiele opinii dotyczących tej służby, zarówno w stosunku do kadry oficerskiej, jak i prostych żołnierzy¹. Cennym źródłem informacji są słowniki biograficzne ukazujące się w Polsce i za granicą².

¹ Zob. W. Caban, *Służba rekrutów z Królestwa Polskiego w armii carskiej w latach 1831–1873*, Warszawa 2001; S. Czerep, *Generałowie i admirałowie polskiego pochodzenia w armii rosyjskiej 1914–1917*, Białystok 2014; M. Kulik, *Polacy wśród wyższych oficerów armii rosyjskiej Warszawskiego Okręgu Wojskowego (1865–1914)*, Warszawa 2008; J. Legieć, *Służba rekrutów z Królestwa Polskiego w armii rosyjskiej w latach 1874–1913*, Warszawa 2013; *Między irredentą a kolaboracją. Postawy społeczeństwa polskiego w latach niewoli – „W obcym mundurze”*, red. L. Michalska-Bracha, M. Korybut-Marciniak, Warszawa 2013; *Polacy i osoby polskiego pochodzenia w siłach zbrojnych i policji państw obcych. Materiały VI Międzynarodowego Symposium Biografistyki polonijnej. MONS (SHAPE) 28–29 września 2001*, red. A. i Z. Judyccy, Toruń 2001; T. Radziwonowicz, *Polacy w armii rosyjskiej (1914–1918)*, [w:] *I wojna światowa na ziemiach polskich. Materiały sympozjum poświęconego 70. rocznicy wybuchu wojny*, Warszawa 1986; id., *Polacy w armii rosyjskiej (1874–1914)*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” [dalej: SMHW], t. 30, 1988; P. Stawecki, *Generałowie polscy. Zarys portretu zbiorowego 1776–1945*, Warszawa 2010; *Wrogowie, sojusznicy, towarzysze broni. Polsko-rosyjskie stosunki wojskowe w pierwszej połowie XX wieku*, red. J. Wojtkowiak, Poznań 2013.

² A. i Z. Judyccy, *Rodacy w obcych mundurach. Popularny słownik biograficzny*, Toruń 2001;

Przed wybuchem I wojny światowej większa część ziem polskich wchodziła w skład Cesarstwa Rosyjskiego. Funkcjonujące instytucje administracji państwowej łączyły te tereny z centralami władzy mieszczącymi się w Petersburgu.

W skład ludności cesarstwa wchodziło kilka narodowości, wśród których jedną z liczniejszych byli Polacy. Można było ich odnaleźć w wielu instytucjach państwowych na stanowiskach służbowych różnego szczebla. Jedną z tych instytucji była armia, w której stanowili oni liczną grupę, której wielkość, w zależności od okresu, wahała się w granicach 5–10% stanu korpusu oficerskiego. Zajmowali oni różnorodne stanowiska służbowe – od najniższych do dowódcy brygady włącznie. Sporadycznie zdarzały się osoby zajmujące wyższe stanowiska służbowe, np. dowódcy dywizji lub korpusu armijnego³.

Polacy służyli w pułkach stacjonujących na terenie całego cesarstwa, w tym także na Lubelszczyźnie. Dokładne zdefiniowanie liczebności tej grupy ludzi jest trudne do ustalenia, czemu nie pomagają nieprecyzyjne kryteria stosowane przy określaniu narodowości. Można tu sugerować się brzmieniem nazwiska, imienia i imienia ojca. Pomocne jest także określenie wyznania, które dla Polaków jest przeważnie rzymskokatolickie. Kryterium to może jednak prowadzić do mylnych wniosków w przypadku Polaków innych wyznań – protestantów, prawosławnych i muzułmanów. Nie można też wykluczyć konwersji wyznaniowych, co miało miejsce w czasie I wojny światowej lub tuż po jej zakończeniu⁴. Najwięcej pewności daje samookreślenie swej narodowości przez opisywane osoby. Często jest to potwierdzone archiwalnie, np. w przypadku osób służących po 1918 r. w Wojsku Polskim lub mieszkających w tym czasie w Polsce. Problem narodowości poszczególnych osób pomagają też rozstrzygnąć pamiętniki z epoki, lecz nawet one nie dają pewności.

W polityce ówczesnej Rosji kluczowe znaczenie miały tereny leżące przy zachodniej granicy państwa. Powodowało to tworzenie na tym obszarze administracji i infrastruktury o znaczeniu militarnym oraz gromadzenie dużej liczby oddziałów wojskowych. Szacowano, że stacjonowało tam ponad 40% armii rosyjskiej. Dla lepszego kierowania wojskami teren Cesarstwa Rosyjskiego był podzielo-

H. Kijas, *Polacy w Rosji od XVII wieku do 1917 roku. Słownik biograficzny*, Warszawa, Poznań 2000; H. Kosk, *Generalicja polska. Popularny słownik biograficzny*, t. I–II, Pruszków 1998–2001; P. Stawecki, *Słownik biograficzny generałów Wojska Polskiego 1918–1939*, Warszawa 1994; *Wojennyj ordien swiatogo wielikomuczenika i pobiedonosca Gieorgija*, red. W. Szabanow, Moskwa 2004; S. W. Wołkow, *Generalitet Rossijskoj Imperii. Ot Pietra I po Nikołaja II*, t. I–II, Moskwa 2010.

³ W. T.[okarż], *Polacy w armii rosyjskiej*, „Wiarus” 1918, z. 6, s. 130–132; S. W. Wołkow, *Russkij oficerskij korpus*, Moskwa 1993, s. 354; Y. Z. X., *Armia rosyjska. Studium militarne napisal były oficer sztabu wojsk austro-węgierskich Y. Z. X.*, Kraków 1887, s. 25.

⁴ Zob. M. Kulik, *Polacy czy Rosjanie? Polscy generałowie wywodzący się z armii carskiej – konwertyci wyznaniowi*, [w:] *Granice i pogranicza. Mikrohistorie i historie życia codziennego*, red. P. Guzowski, M. Liedke, M. Ocytko, Kraków 2011, s. 255–265.

ny na kilkanaście okręgów wojskowych. Jednym z pierwszych był utworzony w 1862 r. Warszawski Okręg Wojskowy. Jego obszar początkowo obejmował tereny Królestwa Polskiego. W 1875 r. odłączono od niego gubernię suwalską, którą przyłączono do sąsiedniego Wileńskiego OW. W 1894 r. obszar Warszawskiego OW zwiększono o przyłączone niektóre powiaty guberni grodzieńskiej i wołyńskiej. Przed wybuchem I wojny światowej w jego skład wchodziły gubernie: kaliska, piotrkowska, kielecka, radomska, lubelska, chełmska, warszawska, płocka, łomżyńska oraz niektóre powiaty guberni grodzieńskiej (sokołowski, białostocki, wołkowyski, bielski, brzeski, prużański i kobryński) i wołyńskiej (włodzimierski i kowelski)⁵.

Sztabowcy rosyjscy w tym okresie zakładali prowadzenie działań wojennych przeciwko swym zachodnim sąsiadom. W pierwszym wariantcie – zwanym planem A, głównym przeciwnikiem miały być Austro-Węgry, natomiast w drugim – zwanym planem G – Niemcy⁶.

Dyslokacja poszczególnych oddziałów wojskowych była uzależniona od wspomnianych planów wojennych, sieci komunikacyjnej oraz warunków naturalnych. Jednostki rosyjskie stacjonowały głównie na prawym brzegu Wisły, natomiast lewy brzeg był obsadzony niewielką ilością wojska, głównie pułkami kawalerii i strzeleckimi⁷.

Na terenie Warszawskiego OW stacjonowało pięć korpusów armijnych. Każdy z nich składał się z dwóch dywizji piechoty, dywizji kawalerii, artylerii i pododdziałów specjalistycznych (wojska inżynieryjne itp.). Korpus w czasie pokoju liczył około 35 000 żołnierzy i 1000 oficerów. Prócz jednostek liniowych w okręgu istniał system twierdz: Brześć Litewski, Iwangorod (Dęblin), Nowogeorgijewsk (Modlin), Osowiec, Warszawa i Zegrze, które miały osłaniać koncentrację wojsk rosyjskich. Liczebność Warszawskiego OW wynosiła około 200 000 żołnierzy⁸.

⁵ *Swod Wojennych Postanowienji 1869 goda* [dalej: SWP 1869], kniga [dalej: kn.] 2, statia [dalej: st.] 1, Petersburg 1893, s. 269; *Wojennaja enciklopedija*, t. 5, St. Petersburg 1911, s. 247; A. Dobroński, *Potencjał militarny Królestwa Polskiego w latach 1907–1914*, Warszawa 1976, s. 9–14; J. Kozłowski, *Warszawski Okręg Wojskowy w 1874 roku*, SMHW 1996, t. 38, s. 99.

⁶ J. Cichowicz, *Rosyjski plan wojny z Niemcami i Austrią, opracowany w 1912 i 1913 r.*, „Bellona” 1922, t. 5, z. 1, s. 49; *Istoria pierwoj mirowoj wojny*, t. 1, Moskwa 1975, s. 50; J. Pajewski, *Pierwsza wojna światowa 1914–1918*, Warszawa 1998, s. 137–141; I. I. Rostunow, *Ruszkij front pierwoj mirowoj wojny*, Moskwa 1976, s. 63–95; D. E. Showalter, *Tannenberg 1914. Zderzenie imperiów*, Warszawa 2005, s. 44, 210–219.

⁷ A. Dobroński, *Dyslokacja wojsk rosyjskich w Królestwie Polskim przed I wojną światową*, SMHW 1976, t. 20, s. 241–284; J. W-i [Froehlich Józef], *Dyzlokacja wojsk rosyjskich w Królestwie Polskim*, Warszawa 1911; M. Kulik, *Warszawski Okręg Wojskowy Rosyjskiej Cesarzkiej Armii (1894–1914)*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2008, nr 4, s. 5–24.

⁸ A. J. Biezugolnyj, N. F. Kowaliewskij, W. J. Kowaliew, *Istoriija wojenno-okrużnoj sistiemy w Rossii 1862–1918*, Moskwa 2012 s. 341–343.

Wchodzące w skład korpusu armijnego dywizje składały się z dwóch brygad, po dwa pułki w każdej. Każdy pułk piechoty składał się z czterech batalionów (po cztery kompanie w każdym), natomiast pułk kawalerii składał się z sześciu szwadronów. Jednej dywizji piechoty była przyporządkowana jedna brygada artylerii, natomiast dywizji kawalerii – dywizjon artylerii konnej. Brygada artylerii składała się z sześciu lub ośmiu baterii⁹.

W chwili wybuchu I wojny światowej w Warszawskim OW stacjonowało wspomnianych pięć korpusów armijnych:

– VI KA (sztab w Białymstoku): 4. i 16. DP, 4. DK, 4. i 16. BA, 6. dm, 4. dak, 10. b sap. 1 kadr. b taborów, rejon Łomża–Osowiec–Białystok;

– XIV KA (sztab w Lublinie): 18. DP, 1. i 2. BS, 13. i 14. DK, rejon Lublin–Siedlce–Dęblin–Łódź–Częstochowa–Piotrków;

– XV KA (sztab w Warszawie): 6. i 8. DP, 6. i 15. DK, 6. i 8. BA, rejon Warszawa–Skierniewice;

– XIX KA (sztab w Brześciu Litewskim): 17. i 38. DP, 7. DK i 1. Dońska D Koz., 17. i 38. BA, 19. dm, rejon Chełm–Zamość–Kowel–Włodzimierz Wołyński–Brześć Litewski–Kobryń;

– XXIII KA (sztab w Warszawie): 3. DP Gw., 2. DP, Samodzielna BK Gw., rejon Warszawa–Modlin–Pułtusk¹⁰.

Nad granicą z Niemcami stacjonowały dwa korpusy armijne (VI i XV KA) oraz część XXIII KA, a nad granicą z Austro-Węgrami – jeden korpus (XIV KA) i część XXIII KA. Jednostki wchodzące w skład XIX KA stacjonowały na głównym szlaku komunikacyjnym wiodącym w głąb Cesarstwa Rosyjskiego. W 1913 r. nastąpiła zmiana podporządkowania jednostek poszczególnym korpusom armijnym. Nad granicą z Niemcami były dwa pełne korpusy armijne (VI i XV KA) oraz część XIV KA. Nad granicą z Austro-Węgrami był jeden pełny korpus (XIX KA) i część XIV KA. Położony centralnie w stosunku do innych korpusów XXIII KA mógł na wypadek wojny stanowić wsparcie dla pozostałych wojsk¹¹.

Jednostki stacjonujące na Lubelszczyźnie wchodziły w skład XIV i XIX KA. Jednostki tych korpusów przez wiele lat stacjonowały w regionie, jednak ich podległość parokrotnie ulegała zmianie.

W skład XIV KA wchodziły:

⁹ L. G. Bieskronnyj, *Russkaja armija i flot w XIX wiekie. Wojenno-ekonomiczeskij potencijal Rossii*, Moskwa 1973, s. 46–57.

¹⁰ Kratkoje Rospisanije Suchoputnych Wojsk po 1-je Fiewralia 1911 goda, Petersburg 1911, s. 4, 214–232; Carlowitz-Maxen, *Einteilung und Dislokation der Russischen Armee und Flotte: Oktober 1912*, Berlin 1912, s. 18–22; id., *Einteilung und Dislokation der Russischen Armee und Flotte: April 1913*, Berlin 1913, s. 18–22; K. A. Zalesskij, *Pierwaja mirowaja wojna. Biograficzeskij enciklopediczeskij słowar*, Moskwa 2000, s. 483–529.

¹¹ A. J. Biezugolnyj, N. F. Kowaliewskij, W. J. Kowaliew, *Istorija wojenno-okrużnoj sistemy w Rossii...*, s. 343.

- do 14 sierpnia 1910 r.: 2. i 18. DP, 1. D Koz. Dońskich, 2. i 18. BA,
- do 14 października 1912 r.: 17. i 18. DP, 7. DK i 1. D Koz. Dońskich, 17. i 18. BA, 14. dm,
- od 14 października 1912 r. do wybuchu wojny: 18. DP, 1. i 2. BS, 13. i 14. DK oraz 18. BA, 1. i 2. das, 14. dm¹².

W skład XIX KA wchodziły:

- do 14 sierpnia 1910 r.: 17. i 38. DP, 7. i 13. DK, 17. i 38. BA, 49. Rezerwowa BP,
- do 14 października 1912 r.: 3. DP Gwardii, 38. DP, 13. DK, Samodzielna BK Gwardii, 3. BA Gwardii i 38. BA, 2. dac, 19. dm,
- od 14 października 1912 r. do wybuchu wojny: 17. i 38. DP, 7. DK, 1. D Koz. Dońskich, 17. i 38. BA, 2. dac, 19. dm.

Każdy korpus liczył blisko 30 000–35 000 żołnierzy oraz około 800–900 oficerów. Faktyczne stany osobowe mogły różnić się między poszczególnymi jednostkami, co miało wiele obiektywnych i subiektywnych przyczyn, poczynając od stopnia rozwinięcia jednostki, po atrakcyjność jej dyslokacji.

W chwili wybuchu wojny poszczególne jednostki wymienionych korpusów armijnych stacjonowały w wielu miejscowościach Lubelszczyzny i najbliższych jej okolicach:

- XIV KA m.in. w Dęblinie, Garwolinie, Lublinie, Puławach, Siedlcach¹³,
- XIX KA m.in. w Białej Podlaskiej, Brześciu Litewskim, Chełmie, Hrubieszowie, Krasnymstawie, Kraśniku, Włodawie, Zamościu¹⁴.

Zmiany dyslokacji i rozciągnięcie zajmowanych przez korpusy armijne rejonów były spowodowane zmianami planów wojennych. Początkowo linia obrony miała być na linii Wisły. W 1910 r. przesunięto ją na linię Bugu, by przed wybu-

¹² O. J. Daniłow, *Prolog „wielkiej wojny” 1904–1914 gg. Kto i jak wtągiwał Rossiju w mirowoj konflikt*, Moskwa 2010, s. 319–321.

¹³ Poszczególne jednostki XIV KA stacjonowały w Będzinie – 14. pułk kozaków dońskich, Częstochowie – 7. ps, sztab 14. DK, 2. B tej dywizji oraz 14. p huz., twierdzy Iwangozod (Dęblin) – 72. pp, 14. dm, Garwolinie – 13. p drag., Kaliszu – sztab 1. B/ 14. DK i 14. p drag., Kielcach – 6. ps, 14. p uł., Lublinie – sztab XIV KA i jego zarządy, sztab 18. DP, 69. pp i 18. BA, Łodzi – 1. BS (1.–4. ps), 1. das, Mińsku Mazowieckim – 13. p uł., Piotrkowie Trybunalskim – 8. ps, Puławach (Nowoaleksandria) – 71. pp, Radomiu – sztab 2. BS i 5. ps, 2. das, Siedlcach – 70. pp, 13. p huz., Warszawie – sztab 13. DK, i 2. p koz. Orenburskich, zob. „Kratkoje rospisanije suchoputnych wojsk. Isprawlieno po swiedienijam k 1 marta 1914 g.”, Petersburg 1914.

¹⁴ Poszczególne jednostki XIX KA stacjonowały w Berezie Kartuskiej – 151. pp, Białej Podlaskiej – 2. dac, 19. dm, Brześciu Litewskim – sztab: XIX KA, 38. DP oraz 149. i 152. pp, Chełmie – sztab 17. DP i 1. B oraz 65. pp, Hrubieszowie – 7. p uł., Kobryniu – 150. pp, Kowlu – sztab 2. B/ 17. DP, Kraśniku – 9. p koz. Dońskich, Krasnymstawie – 6. ba kozaków Dońskich, Michajłowski Sztapie k. Prużan – 38. BA, Włodawie – 17. BA, Włodzimierzu Wołyńskim – 68. pp, sztab 7. DK oraz 7. p drag., 7. p huz. i 11. p koz. Dońskich, 7. dak, Zamościu – 66. pp, sztab 1. D Koz. Dońskich, oraz 10., 13. i 15. p koz. Dońskich, sztab 1. da Kozaków Dońskich i 7. bak. Zob. „Kratkoje rospisanije suchoputnych wojsk. Isprawlieno po swiedienijam k 1 marta 1914 g.”, Petersburg 1914.

chem wojny przenieść ją ponownie na Wisłę. Takie założenie planu spowodowało likwidację twierdz w Królestwie Polskim oraz skierowanie jednego korpusu armijnego na kwatery w głąb cesarstwa.

Zgodnie z obowiązującymi w armii rosyjskiej przepisami żołnierze wyznania prawosławnego mieli stanowić większość stanu osobowego każdej jednostki wojskowej. Dla przedstawicieli innych wyznań pozostawało maksymalnie 30% stanu osobowego danego oddziału. Większość z nich mogli stanowić katolicy, co nazywano „katolickim wakatem”. Wakat ten wynosił 20% stanu osobowego oddziału. Prócz ograniczeń ilościowych istniały także ograniczenia „jakościowe”. Żołnierze katolicy, głównie Polacy, nie mogli służyć w pułkach stacjonujących w Warszawskim Okręgu Wojskowym. Ograniczenia odnoszące się do kadry oficerskiej precyzowały stanowiska, których katolicy nie mogli obejmować. Były to głównie stanowiska sztabowe i dowódcze wyższego szczebla, od szczebla dowódcy jednostki wojskowej (pułk i samodzielny batalion) wzwyż. Nie mogli także zajmować stanowiska powiatowego naczelnika wojskowego, szefa gospodarki pułkowej, adiutantów różnego szczebla, skarbników i szefów uzbrojenia. Nie mogli też służyć w rezerwowych batalionach piechoty, parkach artyleryjskich, jednostkach inżynieryjnych i kolejowych oraz w żandarmerii¹⁵.

Mimo obowiązujących w armii rosyjskiej przepisów wśród kadry oficerskiej znajdowali się też Polacy lub osoby polskiego pochodzenia. Większość z nich była wyznania katolickiego, jednak byli także protestanci, prawosławni i muzułmanie.

Jak już wcześniej wspomniano, w sporządzanych dokumentach nie określano narodowości oficerów. W spisach służby, wśród wielu rubryk, tylko kilka może pomóc w identyfikacji ich narodowości, np. wyznanie, pochodzenie społeczne (np. szlachta guberni kaliskiej) czy stan cywilny (zamieszczano tam informacje o pochodzeniu żony, dzieciach i ich wyznaniu). Pewną wskazówką może być ukończona szkoła średnia, jednak tylko w przypadku szkół cywilnych, a nie wojskowych. W wielu przypadkach pomocne są ówczesne wykazy osób poszczególnych rang (wojskowych i cywilnych), pamiętkowe książki i adresy-kalendarze. Są to jednak źródła, które nie zawsze jednoznacznie pozwalają zweryfikować pochodzenie badanej grupy osób.

W jednostkach rosyjskich stacjonujących na Lubelszczyźnie Polacy nie byli liczną grupą. Zwykle stanowili kilka procent składu osobowego oddziału, nigdy nie osiągając 20% stanu osobowego jednostki. Służyli przeważnie w oddziałach piechoty, sporadycznie w kawalerii i artylerii. Nie spotykało się ich w pułkach kozackich, które cały skład osobowy miały prawosławny¹⁶.

¹⁵ P. Zajonczkowskij, *Samodierżawije i ruskaja armija na rubieżu XIX-XX stolietij*, Moskwa 1973, s. 199–202; S. Wołkow, *Russkij oficerskij korpus*, Moskwa 1990, s. 276; L. Gorizontow, *Paradoksy imperskoj politiki: Poliaki w Rossii i Ruskije w Polsce*, Moskwa 1999, s. 105, 224–237.

¹⁶ K. Latawiec, *Rosyjskie siły zbrojne na obszarze guberni lubelskiej w latach 1864–1914*, „Teki Komisji Historycznej Oddziału Lubelskiego Polskiej Akademii Nauk” 2006, 1, s. 124–144.

Zgodnie z przyjętymi w armii rosyjskiej normami ilościowymi w pułku piechoty mogło służyć około 10 oficerów katolików (na około 60 oficerów w pułku). Szacunkowo mógł to być jeden podpułkownik (na 5–6 w pułku) i kilku oficerów młodszych (podporucznik–kapitan), w tym 3–4 na stanowiskach dowódców kompanii (w pułku było ich 16)¹⁷.

W pułku kawalerii mogło być około 6–7 oficerów katolików (1 podpułkownik, 1 rotmistrz – dowódca szwadronu) i oficerowie młodszy. W pozostałych rodzajach broni – artyleria, wojska inżynieryjne, oficerowie polskiego pochodzenia trafiali się sporadycznie.

„Wakat katolicki” liczono na kilka sposobów. W przypadku oficerów młodszych, do stopnia kapitana włącznie, pod uwagę brano macierzysty pułk. W przypadku podpułkowników „wakat” ten liczono dla całej dywizji (czterech pułków). Liczba katolików (przeważnie Polaków) w danej jednostce wojskowej rzadko sięgała dozwolonej granicy 20%. Przeważnie były to wielkości rzędu 4–5%, a im wyższy był stopień wojskowy i stanowisko służbowe, tym mniej było katolików. Liczba katolików nie była stała dla wszystkich jednostek i niekiedy istniały duże różnice między pułkami¹⁸.

Do rosyjskich jednostek wojskowych na Lubelszczyźnie Polacy trafiali przeważnie po ukończeniu odpowiedniej szkoły wojskowej – specjalistycznej (piechoty, kawalerii, artylerii)¹⁹ lub szkoły junkrów²⁰. Do lat osiemdziesiątych XIX w. kadry oficerskiej w dużej mierze dostarczała Szkoła Junkrów Piechoty w Warszawie. Po jej zamknięciu do Warszawskiego OW kierowano absolwentów innych szkół junkrów, np. w Wilnie, Kijowie, Czugujewie.

Wśród Polaków sporadycznie trafiali się absolwenci rosyjskich akademii wojskowych. Zgodnie z obowiązującymi przepisami nie przyjmowano do nich katolików lub przyjmowano 1–2 osoby na rok. Mimo tych utrudnień co najmniej trzech spośród Polaków służących na Lubelszczyźnie ukończyło te prestiżowe uczelnie. Byli to: Edward Kolankowski – Nikołajewską Akademię Inżynieryjną oraz Eugeniusz de Henning-Michaelis i Wacław Suchodolski – Akademię Sztabu Generalnego w Petersburgu. Pierwszy był katolikiem, natomiast dwaj pozostali byli wyznania innego niż katolickie. Michaelis był protestantem, a Suchodolski –

¹⁷ W. T.[okarz], *Polacy w armii rosyjskiej*, „Wiarus” 1918, z. 6, s. 130–132.

¹⁸ Zob. M. Kulik, *Polacy wśród generałów i wyższych oficerów armii rosyjskiej w Warszawskim Okręgu Wojskowym (1865–1914)*, Warszawa 2008.

¹⁹ Szkoły Piechoty ukończyli m.in.: 1. Pawłowska – Antoni Listowski, 2. Konstanyńska – Bolesław Antoszewicz, 3. Aleksandrowską – Edward Kolankowski.

²⁰ Szkołę Junkrów Piechoty ukończyli m.in.: w Czugujewie – Antoni Dargiewicz, Tadeusz Gałęcki, Mieczysław Makarewicz, Wacław Suchodolski; w Moskwie – Witold Stuczanowski; w Odessie – Kazimierz Jasiński, Piotr Nowicki, Czesław Przegaliński, Wincenty Ruszkowski, Tadeusz Żukowski; w Warszawie – Edmund Gawroński, Eugeniusz de Henning-Michaelis, Jan Rządkowski; w Wilnie – Ignacy Lutyński.

prawosławnym (w dokumentacji polskiej sporządzonej po zakończeniu I wojny światowej podano, że był katolikiem)²¹.

Oficerowie w jednej jednostce służyli przeważnie do awansu na stopień kapitana lub podpułkownika. Wspomniany awans był związany z koniecznością istnienia wakatów na stanowisku dowódcy kompanii – dla kapitana, a dowódcy batalionu – dla podpułkownika. Awans odbywał się z zachowaniem starszeństwa, ale w ramach grup wyznaniowych. W przypadku gdy nie było wakatów w macierzystej jednostce, awansowana osoba, jeżeli wyraziła na to zgodę, była przenoszona do innego pułku, dywizji lub okręgu. Z czasem ukształtowała się praktyka przenoszenia z macierzystych jednostek prawie połowy awansowanych osób²².

Niekiedy awansu i służbowych przenosin starano się uniknąć, o czym wspominał Jan Rządkowski: „W 1883 r. dla braku awansów polskich w pułku, nie chcąc opuszczać kraju, zmuszony byłem czekać na awans dwa lata, który nastąpił w roku 1885 do szarży podporucznika [...]”²³.

Najwięcej służbowych przenosin mieli absolwenci akademii wojskowych, szczególnie zaś Akademii Sztabu Generalnego. Jeden z Polaków służących na Lubelszczyźnie, Eugeniusz de Henning-Michaelis, w czasie swojej służby w armii rosyjskiej parokrotnie był przenoszony pomiędzy okręgami wojskowymi. Służył w warszawskim (1883–1888, 1893–1895, 1904–1908, 1912–1914), petersburskim (1888–1891), irkuckim (1897–1898), kijowskim (1899–1904), nadamurskim (1908–1910) i kazańskim (1910–1911) okręgu wojskowym.

W chwili wybuchu wojny wśród oficerów Polaków w armii rosyjskiej kilku zajmowało wyższe stanowiska dowódcze, lecz jednym z najwyższych stanowisk był dowódca brygady. Na Lubelszczyźnie był to gen. mjr Eugeniusz de Henning-Michaelis, który pełnił jednocześnie funkcję nieetatowego komendanta twierdzy Iwangorod²⁴.

Niższe stanowiska dowódcze (dowódców kompanii i batalionów) lub inne stanowiska służbowe (młodszy sztab-oficer, kierujący gospodarką pułkową) zajmowało o wiele więcej osób, przeważnie po dwóch lub trzech w pułku²⁵.

²¹ Spisok Gienieralnago Sztaba. Isprawlien po 1-je Ijunja 1914 goda, Pietrograd 1914, s. 173, 493; CAW, Akta personalne gen. Waclawa Suchodolskiego, sygn. Ap. 15795.

²² „Wojennyj Wiestnik” 1987, nr 4.

²³ CAW, Akta personalne gen. Jana Rządkowskiego, sygn. Ap. 6018, VM 89/8357, VM 45/3520.

²⁴ Gen. mjr Eugeniusz de Henning-Michaelis był dowódcą 2. B/ 18. DP (1912–1914). Spisok gienierałam po starszinstwu. Sostawlien po 15-je Aprielja 1914 goda, Pietrograd 1914; E. de Henning-Michaelis, *Burza dziejowa. Pamiętnik z wojny światowej 1914–1917*, t. I, Warszawa 1928, s. 9; A.W. Szwarz, *Iwangorod w 1914–1915. Iż wospominanij general-lejtenanta A.W. von Szwarzakomendanta krieposti*, Paryż 1969, s. 19–32.

²⁵ Niższe stanowiska służbowe w poszczególnych jednostkach zajmowali w: **17. DP** – 65. pp: kpt. Piotr Nowicki s. Stanisława (1913); 66. pp – ppłk Bolesław Antoszewicz s. Ludwika (dowódca 1. b w latach 1910–1914); płk Antoni Listowski s. Edwarda (starszy sztab-oficer w latach 1913–1914); kpt. Antoni Dargiewicz s. Waclawa (1911–1913). **18. DP** – 69. pp – ppłk Ignacy Lutyński s. Józefa

Jednym z niewielu Polaków na stanowisku sztabowym był kpt. Wacław Suchodolski s. Włodzimierza (1906–1907), który był starszym adiutantem w sztabie XIV KA. Pełnienie przez niego tej funkcji było możliwe, ponieważ był on w tym czasie prawosławny²⁶.

Przed I wojną światową część ziem polskich, w tym Lubelszczyzna, wchodziła w skład Warszawskiego Okręgu Wojskowego. W okręgu tym stacjonowało pięć korpusów armijnych, które łącznie liczyły około 200 000 żołnierzy. Na Lubelszczyźnie stacjonował jeden korpus – XIV Korpus Armijny w sile około 30 000 osób. Z powodu obowiązujących przepisów Polaków w nim mogło być niewielu. Ograniczenia te dotyczyły także oficerów, ale tylko katolików („wakat katolicki”). Polaków innych wyznań ograniczenia te nie dotyczyły. Polacy zajmowali przede wszystkim stanowiska dowódcze, do szczebla dowódcy brygady włącznie, np. Eugeniusz de Henning-Michaelis i Edward Kolankowski. Przed wybuchem wojny gen. Kolankowski został przeniesiony na stanowisko dowódcy 30. DP²⁷.

Po wybuchu wojny liczba Polaków w armii rosyjskiej zwiększyła się, co było spowodowane przeprowadzoną mobilizacją i prowadzonymi działaniami wojennymi. W tym czasie miały też miejsce ruchy kadrowe w armii rosyjskiej. Wiele osób awansowało na kolejne stopnie wojskowe i było przenoszonych na wyższe stanowiska służbowe.

Wojska stacjonujące na Lubelszczyźnie weszły w skład Frontu Południowo-Zachodniego, którego sztab mieścił się w Kijowie. W skład frontu wchodziły 3., 4., 5. i 8. Armia. Na Lubelszczyźnie rejonu ześrodkowania miały 4. Armia w rejonie Lublin–Dęblin–Chełm i 5. Armia w rejonie Kowel–Chełm–Brześć Litewski²⁸.

(1912), kpt. Tadeusz Gałecki s. Stanisława (dowódca kompanii w latach 1904–1914); 70. pp – ppłk Witold Stuczanowski s. Leoncjusza (1909–1912), kpt.-ppłk Tadeusz Żukowski s. Piotra, kpt. Kazimierz Jasiński s. Jana, kpt. Mieczysław Flawian Makarewicz s. Aleksandra (1911–1913), kpt. Wincenty Ruskowski s. Wincentego (1913); 71. pp – ppłk Jan Rządkowski s. Wojciecha (1914), 72. pp: ppłk Edmund Gawroński s. Maksymiliana (1912), kpt. Czesław Józef Florenty Przegaliński s. Stanisława (1913). Zob. Centralne Archiwum Wojskowe [dalej: CAW], Akta personalne gen.: Tadeusza Gałeckiego, sygn. Ap. 7508, 7886, 8986, Jana Rządkowskiego, sygn. Ap. 6007, Wacława Suchodolskiego, sygn. Ap. 15795; Spisok kapitanam armiejskiej piechoty po starszinstwie. Sostawlien po 1-je Nojabria 1913 g., Petersburg 1913; Spisok podpołkownikam po starszinstwie. Sostawlien po 15-je Maja 1913 g., Petersburg 1913.

²⁶ Spisok Gienieralnago Sztaba. Isprawlien po 1-je Ijunja 1914 goda, Pietrograd 1914, s. 493.

²⁷ Kratkoje rospisanije suchoputnych wojsk. Isprawlienno po swiedienii k 1 Marta 1914 g., Petersburg 1914; W. Juszeko, *op. cit.*, s. 72–73.

²⁸ W skład poszczególnych armii wchodziły: 4. Armia – K Gren., I, XIV, XVI KA, 4. i 13. DK, 3. Dońska D Koz., Uralska D Koz., Samodzielna BK Gwardii; 5. Armia – XIII, XVII, XIX, XXV KA, 7. DK, 1. i 4. Dońskie D Koz., 2. i 3. Samodzielne BK. O. Daniłow, *Prolog „wielikoj wojny”*..., s. 278.

Na Lubelszczyźnie znalazły się korpusy armijne stacjonujące do tej pory w głębi cesarstwa. Z Moskiewskiego OW przybyły K Gren. i XXV KA, z Kazańskiego OW – XVI KA, a z Kaukaskiego OW – III Kaukaski KA²⁹.

Wśród dowódców najwyższego szczebla polskie pochodzenie miał dowódca XVI KA – gen. lejtn. Władysław Klembowski s. Napoleona³⁰.

Stopnie generalskie mieli także inni Polacy. Oprócz wspomnianego już gen. Eugeniusza de Henning-Michaelisa byli to: gen. mjr Władysław Baufał, płk (awansowany na gen. mjr.) Józef Leśniewski, gen. mjr Stanisław Suryń i gen. mjr Antoni Symon³¹.

Część z wymienionych osób była awansowana na rangi generalskie i wyższe stanowiska służbowe już w czasie wojny.

Polaków można odnaleźć także wśród dowódców samodzielnych jednostek wojskowych. Wśród nich byli wspomniani wyżej Józef Leśniewski i Stanisław Suryń oraz pułkownicy Henryk Koiszewski, Antoni Listowski, Stefan Mokrzecki, Kajetan Bolesław Olszewski i Kazimierz Stefanowicz³².

Wśród dowódców niższego szczebla można odnaleźć większą liczbę Polaków. Przeważnie służyli w oddziałach piechoty, a nawet gwardii, ale zdarzali się oficerowie kawalerii, m.in.: kpt. Dominik Dunin-Marcinkiewicz, s. Feliksa Apolinarego (187. pp), kpt. Tadeusz Gałęcki (69. pp), ppłk Franciszek Karaś, s. An-

²⁹ W skład poszczególnych korpusów wchodziły następujące jednostki wojskowe: K Gren. – 1. D Gren. (1.–4. p gren.), 2. D Gren. (5.–8. p gren.), 1. DK, 1. i 2. BA Gren., dm gren.; XVI KA wchodziły 41. DP (161.–164. pp), 45. DP (177.–180. pp), 47. DP (185.–188. pp), 5. DK, 41., 45., 47. BA; XXV KA z Moskiewskiego OW, w składzie 3. D Gren. (9.–12. p gren.), 46. DP (181.–184. pp), 3. BA Gren., 46. BA, 5. i 25. dm; III Kaukaski KA – 21. DP (81.–84. pp), 52. DP (205.–208. pp), 3. Kaukaski D Koz., 21. i 52. BA.

³⁰ Gen. Władysław Kłębowski był protestantem. Absolwentem ASG w Petersburgu. Zob. W. Juszek, *Gienieraty rossijskoj służby polskiego proischożdienija – kawaliery ordiena Swjatogo Georgija i Georgijewskiego orużija pierioda pierwoj mirowoj wojny*, [w:] *Wrogowie, sojusznicy, towarzysze broni. Polsko-rosyjskie stosunki wojskowe w pierwszej połowie XX wieku*, red. J. Wojtkowiak, Poznań 2013, s. 59, 71–72.

³¹ Gen. mjr Władysław Baufał s. Franciszka dowodził 4. BS, p.o. dowódcy 3. D Gren. 19.09.–29.10.1914 r. Gen. mjr Józef Leśniewski s. Wincentego dowodził 82. pp (1913–1915), B/ 2. D Gren., p.o. dowódcy 1. D Gren. (1915). Gen. mjr Stanisław Suryń s. Onufrego dowodził 6. p gren. (1912–1915), B (1915). Gen. mjr Antoni Symon s. Piotra dowodził 1. B/ 47 DP (1914–1916). CAW, Akta personalne gen.: Józefa Leśniewskiego, sygn. Ap. 4224, OOP 1/517; Stanisława Suryna, sygn. Ap. 20 076; Antoniego Symona, sygn. Ap. 19899, KW 118/ 4287; W. Juszek, *op. cit.*, s. 62–63.

³² Henryk Koiszewski s. Aleksandra – dowódca 26. pp (1912–1915); Antoni Listowski – dowódca 67. pp (1915); Stefan Mokrzecki s. Aleksandra – dowódca 171. pp; Kajetan Bolesław Olszewski s. Władysława – dowódca 186. pp (1910–1915); Kazimierz Stefanowicz s. Albina – dowódca 83. pp (1912–1915). CAW, Akta personalne gen.: Henryka Koiszewskiego, sygn. Ap. 16493; Antoniego Listowskiego, sygn. Ap. 4230, VM 89/ 8439; Stefana Mokrzeckiego, sygn. Ap. 8886, VM 102/ 10403, KW 81/ 2865; Kajetana Bolesława Olszewskiego, sygn. Ap. 3458; W. Juszek, *op. cit.*, s. 73–74, 91.

toniego (207. pp), ppłk Antoni Kiewnarski, s. Ksawerego (7. p gren.), płk Zygmunt Łempicki (13. p huz.), kpt. Michał Milewski, s. Kazimierza (68. pp), płk Jan Rządkowski (71. pp), płk Władysław Szalewicz, s. Adolfa (moskiewski pułk gwardii), ppłk Tadeusz Żukowski (70. pp)³³. Prawdopodobnie na Lubelszczyźnie był w tym czasie także ppłk Leon Łuskino, s. Ksawerego (do 16 sierpnia 1914 r. w 11. p gren.)³⁴.

Polakiem służącym w jednym z najnowocześniejszych rodzajów sił zbrojnych – lotnictwie był sztabs-kpt. Józef Baszko. Był on dowódcą samolotu „Ilja Muromiec Kijowski” VII, który na Lubelszczyźnie stacjonował od końca maja do połowy września 1915 r. Jego głównym zadaniem był zwiad lotniczy oraz bombardowanie celów naziemnych. Najgłośniejszy wyczyn tego pilota miał miejsce 14 czerwca 1915 r., kiedy to zbombardował dwa składy kolejowe w okolicach Leżajska, a następnie sześć na stacji węzłowej w Przeworsku. Za ten lot bojowy cała załoga otrzymała na początku sierpnia odznaczenia, a Józef Baszko – Krzyż św. Jerzego 4 klasy³⁵.

W drugiej połowie sierpnia 1914 r. oddziały rosyjskie stacjonujące na Lubelszczyźnie wzięły udział w bitwie galicyjskiej. Była to jedna z większych operacji na froncie rosyjsko-austriackim i trwała od 18 sierpnia do 21 września 1914 r. Nacierające w kierunku Lublina armie austriackie pokonały Rosjan pod Kraśnikiem. W kilka dni później oddziały rosyjskie dokonały ofensywy i zajęły Lwów, zmuszając Austriaków do odwrotu z Galicji Wschodniej³⁶.

W krwawych walkach z armią austriacką pod wsią Tarnawka (7–9 września 1914 r.) brały udział rosyjskie jednostki gwardii i grenadierów. Służyło w nich wielu Polaków, wśród których wielu też wyróżniło się w trakcie tych walk. Wśród nich byli m.in. ppłk Antoni Kiewnarski (raniony i przeniesiony na rekonwalescencję do Moskwy, gdzie potem objął stanowisko dowódcy pułku)³⁷, płk Władysław Szalewicz – pośmiertnie odznaczony Krzyżem św. Jerzego 4 klasy i awansowany

³³ CAW, Akta personalne gen.: Dominika Dunin-Marcinkiewicz, sygn. Ap. 10495, Tadeusza Gałęckiego, sygn. Ap. 7508, 7886, 8986; Franciszka Karasia, sygn. Ap. 16498; Antoniego Kiewnarskiego, sygn. Ap. 16375; Zygmunta Łempickiego, sygn. Ap. 1845, 2038, VM 41/3106; Jana Rządковского, sygn. Ap. 6007.

³⁴ Leon Łuskino służył później w Wojsku Polskim i był znany jako kompozytor piosenki żołnierskiej *Szara piechota*. Zob. T. Kopański, *Pułkownik Leon Łuskino zapomniany kompozytor „Szarej piechoty”*, PH-W 2013, nr 3, s. 227–230.

³⁵ Zob. M. Kulik, *Samoloty „Ilja Muromiec” we Włodawie (maj–wrzesień 1915 r.)*, „Podlaski Kwartalnik Kulturalny” 2013, nr 3, s. 7–23.

³⁶ Zob. J. Bator, *Wojna galicyjska. Działania armii austro-węgierskiej na froncie północnym (galicyjskim) w latach 1914–1915*, Kraków 2005, s. 47–73; J. Pajewski, *op. cit.*, s. 230–231; A. Zajonczkowski, *Mirowaja wojna 1914–1918*, t. I, Moskwa 1938, s. 149–163, 188–201.

³⁷ CAW, Akta personalne gen. Antoniego Kiewnarskiego, sygn. Ap. 16375.

na stopień gen. mjr.³⁸, czy raniony w walkach płk Józef Leśniewski, awansowany za zasługi na stopień gen. mjr.³⁹.

Po bitwie galicyjskiej działania wojenne przeniosły się z Lubelszczyzny w inne rejony ziem polskich. Latem 1915 r. sytuacja na froncie była pomyślna dla państw centralnych, które postanowiły przeprowadzić operację tzw. małych kleszczy. Niemieckie lewe skrzydło miało nacierać w kierunku Łomży i Pułtuska i prowadzić działania na północny wschód od Warszawy. Centrum miało uderzyć w kierunku Warszawy, natomiast prawe skrzydło miało nacierać w kierunku północno-wschodnim, na Brześć Litewski. W wyniku tych działań armia rosyjska wycofała się z ziem polskich, a w ręce niemieckie i austriackie trafiły kolejne miasta – Lublin (30 lipca), Chełm (1 sierpnia), Dęblin (4 września 1915 r.), w końcu Warszawa, która została zdobyta przez armię niemiecką 5 sierpnia 1915 r. Nacierające armie państw centralnych zdobyły twierdzę Nowogeorgijewsk (Modlin, 20 sierpnia 1915 r.), zajęły Kowno (23 sierpnia), Brześć Litewski (25 sierpnia) i Wilno (18 września 1915 r.). Jesienią 1915 r. front wschodni ustabilizował się i przebiegał od Zatoki Ryskiej do Bukowiny. Natarcie armii niemieckich i austro-węgierskich nie przyniosło spodziewanych efektów. Mimo dużych korzyści terytorialnych nie udało się osiągnąć głównego celu militarnego, którym było oskrzydlenie i zniszczenie wojsk rosyjskich znajdujących się na ziemiach polskich⁴⁰.

Wspomniane działania wojenne w znaczący sposób zdynamizowały politykę kadrową prowadzoną w armii rosyjskiej. Od wybuchu wojny sytuacja kadrowa stawała się coraz trudniejsza, a wyższe stanowiska służbowe nie zawsze były zajmowane zgodnie z zasadami przedwojennymi w tej sferze. Prowadziło to niekiedy do interesującej sytuacji kadrowej w poszczególnych jednostkach wojskowych lub związków taktycznych. Przykładem tego może być 2. D Gren., walcząca w tym czasie na Lubelszczyźnie. W pierwszej połowie 1915 r. wśród trzech generałów w dywizji (dowódca dywizji – gen. lejtn. i dwóch dowódców brygad – gen. mjr.) jeden był Polakiem – gen. Józef Leśniewski, a spośród pięciu pułkowników (szef sztabu dywizji i czterech dowódców pułków) – dwóch było Polakami – Wacław Suchodolski (szef sztabu) i Stanisław Suryń (d-ca 6. p gren)⁴¹.

Wszyscy trzej mieli bardzo dobre opinie służbowe i wszyscy później służyli w Wojsku Polskim. Józef Leśniewski za zasługi bojowe został awansowany na stopień gen. mjr. i wyższe stanowisko służbowe. Stanisław Suryń za udział

³⁸ Płk Władysław Szalewicz poległ 26.08(8.09) 1914 r., prowadząc swój batalion do ataku na umocnienia przeciwnika. W. Juszek, *op. cit.*, s. 92; *Tarnawka 1914–1964. Biuletyn Objedinenija Lejb-Gwardii Moskowskogo polka. Piatidiesiatiletie boja u d. Tarnawka 1914–1964, g. Pariz – 24 awgusta/ 6 sentjabria 1964 g.*, s. 26, 27.

³⁹ CAW, Akta personalne gen. Józefa Leśniewskiego, sygn. Ap. 4224, OOP 1/ 517.

⁴⁰ J. Pajewski, *op. cit.*, s. 281–287.

⁴¹ CAW, Akta personalne gen.: Józefa Leśniewskiego, sygn. Ap. 4224, OOP 1/517, Wacława Suchodolskiego sygn. Ap. 15795, Stanisława Suryń, sygn. Ap. 20076.

w walkach w obronie Puław w 1915 r. i dowodzenie w czasie odwrotu ariergardy Korpusu Grenadierów i uratowanie tegoż korpusu został awansowany na stopień gen. mjr.⁴².

W walkach od 6 czerwca do 21 sierpnia 1915 r. w rejonie Puławy–Lublin miał też brać udział, ponownie powołany do służby wojskowej, gen. mjr Piotr Szymanowski, s. Wiktora. Został on następnie wyznaczony na dowódcę Brygady Strzelców Polskich. W tym samym rejonie, pod Lublinem, w 1915 r. walczył także płk Henryk Koiszewski – dowódca 26. pp⁴³.

W czasie walk o twierdzę Iwangoorod komendant twierdzy gen. mjr Szwarz na dowódcę oddziałów rozlokowanych na lewym brzegu Wisły wyznaczył gen. Antoniego Symona. Udział w walkach brali także inni Polacy, wśród których był płk Kajetan Olszewski – dowódca 186. pp, i kpt. Dominik Dunin-Marcinkiewicz, służący w 187. pp⁴⁴.

Wielu Polaków walczących w armii rosyjskiej w czasie I wojny światowej odznaczyło się walecznością na polu walki. Część z nich otrzymała różne odznaczenia, w tym także Krzyże św. Jerzego. Z grupy Polaków, która walczyła na Lubelszczyźnie, wspomniane Krzyże otrzymali: Józef Baszko, Dominik Dunin-Marcinkiewicz, Eugeniusz de Henning-Michaelis, Antoni Listowski, Zygmunt Łempicki, Stefan Mokrzecki, Kajetan Olszewski, Władysław Szalewicz i Tadeusz Żukowski⁴⁵. Niektórzy zostali awansowani na wyższe stopnie wojskowe, w tym generalskie (Józef Leśniewski, Stanisław Suryn) oraz wyższe stanowiska służbowe.

Osobnym zagadnieniem są polskie formacje wojskowe formowane przy armii rosyjskiej. Były to Legion Puławski (nazywany też 739. Drużyną Nowoaleksandryjską) i Legion Lubelski (nazywany 740. Drużyną Lubelską) oraz dwa szwadrony kawalerii – 104. sotnia konna i 105. sotnia konna. Skład osobowy i kadra oficerska tych formacji były polskie, chociaż prawie cała kadra dowódcza wywodziła się z armii rosyjskiej. Wśród nich byli m.in. ppłk Antoni Reutt, płk Jan Rządkowski⁴⁶. Oddziały te w czasie pobytu w Radomskim (we wsi Ruda Machnicka) podlegały dowództwu Korpusu Grenadierów. Przed niechętnym im

⁴² CAW, Akta personalne gen. Stanisława Suryna, sygn. Ap. 20076.

⁴³ CAW, Akta personalne gen.: Henryka Koiszewskiego, sygn. sygn. Ap. 16493; Piotra Szymanowskiego, sygn. Ap. 19775.

⁴⁴ CAW, Akta personalne gen. Dominika Dunin-Marcinkiewicza, sygn. Ap. 10495; A. W. Szwarz, *op. cit.*, s. 144–148.

⁴⁵ Zob. *Wojennyj ordien swiatogo wielikomuczenika i pobiedonosca Giergija*, Moskwa 2004; W. Juszek, *op. cit.*, s. 92.

⁴⁶ Zob. M. Wrzosek, *Polski czyn zbrojny podczas pierwszej wojny światowej 1914–1918*, Warszawa 1990, s. 181–199; M. Wrzosek, *Polskie ochotnicze formacje wojskowe podczas pierwszej wojny światowej i w okresie następných dwóch lat (1914–1920)*, „Białostockie Teki Historyczne” 2012, t. 10, s. 180–182.

dowódcą K Gren. gen. Josifem Iwanowiczem Mrozowskim miał ich bronić gen. mjr Stanisław Suryń⁴⁷.

Swoistym podsumowaniem obecności Polaków w rosyjskim korpusie oficerskim w czasie I wojny światowej może być fakt wyznaczenia na stanowisko naczelnika miasta Lublina i okolic gen. mjr. Tadeusza Bylewskiego. Z racji daty – 20 października 1915 r., była to jedna nominacja, raczej symboliczna niż rzeczywista⁴⁸.

Ustalenie pełnej liczby Polaków, którzy służyli lub walczyli na Lubelszczyźnie na początku I wojny światowej, na obecnym etapie badań nie jest możliwe. Dla okresu poprzedzającego wybuch I wojny światowej jest to łatwiejsze do zrealizowania. Pomocne są różnorodne źródła drukowane, takie jak pamiętkowe książki, wykazy osób poszczególnych rang (np. spisy oficerów określonych rang wojskowych lub cywilnych) czy dokumenty archiwalne. Po wybuchu wojny wiele z tych źródeł traci swą wiarygodność. W przypadku wojskowych jest to spowodowane działaniami wojennymi i związanymi z tym zmianami kadrowymi. Często trudno uchwycić przeniesienia poszczególnych osób, ponieważ mogli być tylko oddelegowani do innego pułku, a pozostawali w spisach swych macierzystych jednostek.

W okresie poprzedzającym wybuch I wojny światowej na Lubelszczyźnie służyło co najmniej dwóch Polaków na wyższych stanowiskach dowódczych, obaj w randze generalskiej – Eugeniusz de Henning-Michaelis i Edward Kolanowski. Pierwszy pełnił obowiązki dowódcy brygady i komendanta twierdzy Iwangorod, natomiast drugi parę miesięcy przed wybuchem wojny został awansowany na wyższy stopień wojskowy – gen. lejtn. i stanowisko służbowe – dowódcy dywizji. Wśród dowódców samodzielnych jednostek wojskowych Polaków nie spotykano, natomiast pewną ich liczbę można odnaleźć na niższych stanowiskach dowódczych – dowódców batalionów i kompanii. W wielu pułkach można było spotkać po jednym podpułkowniku i 2–4 kapitanów.

Zmiany w liczbie Polaków służących w armii rosyjskiej na Lubelszczyźnie można zaobserwować po wybuchu wojny, głównie w wyniku przybycia z głębi cesarstwa kolejnych korpusów armijnych. Spowodowało to wzrost liczby oficerów polskiego pochodzenia w regionie. Zajmowali oni stanowiska służbowe analogiczne jak przed wojną. Zauważalni są jednak Polacy na stanowiskach dowódców samodzielnych jednostek wojskowych (pułk i samodzielny batalion) oraz na wyższych stanowiskach dowódczych, takich jak dowódca brygady, dywizji, a nawet korpusu armijnego.

⁴⁷ CAW, Akta personalne gen. Stanisława Suryń, sygn. Ap. 20076.

⁴⁸ W. Juszko, *op. cit.*, s. 64.

STOSOWANE SKRÓTY

A – armia
BA – brygada artylerii
ba – bateria artylerii
bak – bateria artylerii konnej
bp – batalion piechoty
BS – brygada strzelców
dac – dywizjon artylerii ciężkiej
das – dywizjon artylerii strzelców
DK – dywizja kawalerii
D Koz. – dywizja kozacka
dm – dywizjon moździerzy
DP – dywizja piechoty
KA – korpus armijny
K Gren. – korpus grenadierów
p drag. – pułk dragonów
p huz. – pułk huzarów
p koz. – pułk kozaków
p uł. – pułk ułanów
pp – pułk piechoty
ps – pułk strzelców

SUMMARY

Before the First World War a part of Polish territory, including Lubelszczyzna was in the Military District in Warsaw. There were standing five army corps, which consisted of 200,000 soldiers. In Lubelszczyzna there was standing one corps – XIV Army Corps in the power of 30,000 men. Due to the current rules, the could be very few among them. The restrictions referred to officers too, but only to the Catholics (Catholic's vacant). Poles of others religions were out of the restrictions. Poles were mainly commanders, up to the brigade commanders. Among them there were also generals Eugeniusz de Hennig Michaelis and Edward Kolankowski. After the war broke out the number of Poles in the Russian army increased, which was connected with the mobilization, the war acts and their consequences.